

İSLÂM'IN SOLUNDA BİR KUR'AN ŞÂİRİ: NESİMÎ VE HAC MOTİFLERİ

Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÜNVER*

ÖZET

Ünlü Dîvan şairi Nesîmî, Hurûfluk davasının önde gelen davetçisi ve halifesi olma görevini yüklenmiş çok önemli bir şahsiyettir. Bu büyük şâir, aynı zamanda çok yoğun bir Kur'an şâiridir. Şiirlerinde Kur'an'dan yaptığı dolaylı ve doğrudan alıntılar sayılamayacak kadar çoktur. Yazık ki Nesîmî, hem şairlik gücünü hem de Kur'an'la olan derin aşinalığını, kabaca tarifıyla harf ve sayı gizemciliği olan Hurûfluk akımını desteklemek üzere kullanmaktadır. Nitekim bu makale, çok önemli bir İslâmî farıza olan "Hac" motifinin, Hurûfliği desteklemek için nasıl manipüle edildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hurûfluk, Nesîmî, Hac Motifleri, Kur'an Şairi.

*Kaşın mihrâbına baş koymayanlar
Meger boynunda bağlıdır salibi¹*

Giriş

İslâm'ın yaklaşık 1500 yıldır insanlık kültür tarihine sağladığı etki ve katkı yadsınamayacak boyuttadır. İslamın bu etki ve katkısını belirleyen enstrümanların başında da kuşkusuz Kur'ân-ı Kerim gelmektedir. Getirdiği mesajlarla hayatın hemen her alanında etkisini göstermiş olan Kur'an karşısında, değişik insanî duruşlar oluşmuş ve bu doğrultuda özelde İslâm mezhepler tarihinin kayıt altına almaya çalıştığı pek çok fırka, mezhep ve tarikat tarih sahnesindeki yerini almıştır. Genel anlamda Bâtînlilik de, sözünü ettiğimiz bu fırka ve mezheplerin bir çoğunu etkilemiş en önemli fikir akımlarından birisi olmuştur. Bâtînliliğin yoğunlukla etkide bulunduğu alt fraksiyonlardan birisi de "Hurûfluk" akımıdır. Her akımda olduğu gibi Hurûfliğin de, kendi görüş ve ilkelerini Kur'an ve diğer dînî figürlerle desteklemeye yöneldiği görülmektedir.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, Samsun. email: unverm@omu.edu.tr

¹ **Nesîmî Dîvanı**, haz. Hüseyin Ayan, Ank. 1990, Akçağ Yayınları, Gazeller 432, Beyt: 12, s. 342.

Örneğin Hurûfliğin önde gelen halifelerinden biri olan Seyyid Nesîmî, gönül verdiği hareketi desteklemek ve güçlendirmek kasdıyla Kur'ân'ın sayısız âyet ve lâfzını gerek ihtibas, gerekse telmih yoluyla kullanmakta ve bu figürleri Hurûfî kıyafet giydirecek sunmaktadır. Kur'ân'a vukûfiyeti tartışılmaz olan Nesîmî, bu sayede Kur'an şairi ünvanını bizce hak da etmektedir. Ancak son tahlilde Nesîmî, Kur'ân'ı batıl akidesine alet etmeye çalışmış olmakla bu ünvanı lâıyıkıyla taşımamış, misyonu hidâyet olan Kur'ân'ı² Hurûfliğin payandası konumuna indirgemeye çalışmıştır.³ Bu makale de, söz konusu şairin hac ibâdetine bakışını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çünkü hac menâsiki içinde yer alan motifler, Nesîmî şiirinde yoğun anlamda Bâtînî ve Hurûfî argümanlarla bütünleştirilmiş, yaygın İslâm fikhından farklı bir düzlemde ele alınmıştır.

Nesîmî, Neden İslâm'ın Solunda?

Kur'an'da genel anlamda sağın pozitif, solun ise negatif anlamlarla yüklü olduğu görülmekle⁴ birlikte, gerçekte İslâm'ın, modern çağlardaki sağ ve sol kavramlarıyla ilişkili olmadığı, bu itibarla da İslâm'ın solu gibi kimi deyişlerin tırnak içi kullanımının yerinde olmayacağı ortadadır. Ancak teorik ve pratik olarak kimi Hurûfî argümanların, kendilerini Müslümanların genelini çizgisi dışında bir yerde tanımlayan kimi fırkaların temeline harç olması, benimsenen yöntemleri de asıl kaynakları itibariyle İslâm'ın onaylamaması, önde gelen bir Hurûfî halifesi olarak ünlü Dîvan şâiri Nesîmî'yi İslâm'ın solunda bir konuma oturtmaktadır. Aslında sadece Hurûfîlik değil, Şiilik ve onun Bâtînî öğretileri de, Fazlur Rahman'ın deyişiyle "sûfliğin sol kanadı"⁵ oluşturan bazı tarikatlar üzerinde, özellikle Anadolu'daki Bektâşî tarikatı üzerinde güçlü bir tesir icrâ etmiştir. Bir başka deyişle Türk-Dîvan şâiri Nesîmî'yi, böylesi -İslâm'ın solunda- bir kategoriye dahil eden sâik, onun sahip olduğu marjinallikte ve ortaya koyduğu eylem ve fikirlerin sağlıklı olup olmadıklarının kendisiyle test edilebileceği bir ön kurallar manzûmesinde, örneğin zâhirî ve lügavî kurallardan tecrid olmasında yatmaktadır. Buna ilâveten, modern çağların sosyo-kültürel insanlık tarihine armağan ettiği "sağ" ve "sol" ayrımında tebârüz eden "sol" duruşun, sözü edilen kişi ve akımlara açık destek vermesi de bir Kur'an ve Dîvan şâiri olarak Nesîmî'yi daha çok İslâm'ın solunda bir yere ittiğini ileri sürmek mümkün görünmektedir.

² Bkz. Bakara (2) : 2.

³ Nesîmî'nin Kur'an vukûfiyeti ve onun Kur'an manipülasyonlarına sayısız örnekler için bkz. Ünver, Mustafa, **Nesîmî Örneğinde Hurûfîlik ve Kur'an**, Ankara 2003, Fecc Yayınları, III.Bölüm.

⁴ Bkz. Vâkıa (56) : 27, 38, 41, 90, 91 ; Hakka (69) : 19, 25 ; Saffât (37) : 28 ; İsrâ (17) : 71 ; Müddessir (74) : 39 ; İnşıkak (84) : 7.

⁵ Fazlur Rahman, **İslâm**, çev. M.Dağ-M.Aydın, IV. Bsk., Ank. 1996, Selçuk Yayınları, s.218.

Nesîmî'nin Hayatı ve Hurûflığı

Büyük Türk şâiri Nesîmî, sadece edebiyat tarihi değil, dinler tarihi itibariyle de oldukça önemli bir şahsiyettir. Buna rağmen M.F.Köprülüzâde'nin dediği gibi hayatı maalesef yeteri derecede tetkik edilmemiş, ona ait belli bir monografî bile yazılmamıştır. Halbuki doğunun ve batının eski yeni pek çok aydını, ondan çeşitli vesilelerle söz etmişlerdir.⁶

Bilindiği gibi Türkler, IX. yüzyıldan itibaren kitleler halinde, kendi gönülleriyle İslâm'ı kabul etmişlerdir. Pek çok derviş, göçebe Türkler arasına girerek İslâm'ı sade bir dille yaymaya çalışmış, kimi zaman da dini, içten gelen samimi duygularını kalıplarına döktükleri şiirlerle anlatmış, böylece bir anlamda bu gezginci dervişler, Türk Tasavvuf Edebiyatının da temelini atmışlardır.

Ne ki, her malın bir alıcısı olduğu gibi, aşırı bir fırka olduğu açıkça bilinen Hurûflik akımından etkilenen, hatta onun halife ve müritleri arasında yerini alan kimi Türk şâirleri de çıkmıştır. Esasında Hıfzı Tevfik'in de dediği gibi, bir çok şâir ve edebiyatçının bu akımdan etkilenmesi, daha çok Hurûfliğin düşünce ekolü yönüyle değil, kelime ve harf oyunlarına müsait olması yönüyle söz konusu olmuştur.⁷ Hurûflik akımından etkilenen en önemli Türk şâir, yazar ve fikir adamları arasında, başta Nesîmî olmak üzere Refîî, Abdülmecid b. Ferište, Muhîfî, Usûlî lâkaplı Yenicevardarlı Hayrâtî, Yûsuf-Sîne-çâk, Arşî, Misâlî (Gül Baba), Rûhî Bağdâdî, Yemînî, Muhyiddîn Abdal, Şâh-Hanân, Vahdetî, Penâhî ve Habîbî gibi pek çok ismi saymak mümkündür.⁸

Tam adı Seyyid Ömer İmâdeddîn Nesîmî olan⁹ şâirimizin “Nesîmî” adı, onun şiirde kullandığı mahlasıdır. Lâtîfî'ye göre, Bağdat yakınlarındaki “Nesîm” kasabasından olması sebebiyle bu adı almıştır.¹⁰ Bununla birlikte, onun “Âdumu Hak'den Nesîmî yâzerem” şeklindeki tuyuğundan hareketle kendisine Nesîmî adının üstadı Fadlullah tarafından verildiğini çıkarmak da mümkün görünmektedir.¹¹

Doğduğu yer ve zaman hakkında kesin bilgi bulunmayan Nesîmî'nin XIV. asrın son yarısıyla XV. asrın ilk yılları arasında yaşadığı kesin olarak

⁶ Köprülüzade, M.Fuad, “Nesîmî'ye Dair”, Hayat Mecmuası, 1927, c.I, S.20, s.2.

⁷ Gönensay, Hıfzı Tevfik, N. Sami Banarlı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, III. Bsk., İst. 1943, Remzi Kitabevi, s.93.

⁸ Bkz. Muhtar, Cemal, “**Hurûfî Türk Şâirleri**”, MÜİFD. S.IV, 1986, s.225-226 ; Ertaylan, İsmail Hikmet, **Hurûfî Edebiyatı Örnekleri I. Gencnâme Refî'i**, İst. 1946, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 1.

⁹ Bkz. Bursalı, Mehmet Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri**, İst. 1972, Meral Yayınları, c.II, s. 245.

¹⁰ Lâtîfî, **Tezkiratü's-Şuarâ**, Türk Tarih Kurumu Ktb., (yazmalar bölümü) No. Y/108, s. 135 ; Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, İst. 1316, Mihran Matbaası, c.VI, s. 4576.

¹¹ Kürkcüoğlu, Kemâl Edib, **Seyyid Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler**, II. Bsk., Ank. 1985, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. II.

bilinmektedir.¹² Onun nerede doğduğu konusunda aşağıdaki rivâyetler bulunmaktadır: a) Bağdat yakınlarında Nesîm denilen bir köy veya nahiyede doğmuştur.¹³ b) Irak halkındandır.¹⁴ c) Diyarbakırlıdır.¹⁵ d) Tebrizlidir.¹⁶ e) Şirazlıdır.¹⁷ f) Nusaybin/Nissibinlidir.¹⁸ g) Nesîm'in Bağdat değil de Halep köylerinden biri olduğu yönündeki iddiaya göre de Haleplidir.¹⁹

Osmanlı İmparatorluğunun üçüncü padişahı Murad zamanında yaşadığı bilinen²⁰ Nesîmî'nin doğduğu yerde olduğu gibi, doğduğu yılda da görüş birliği söz konusu değildir. Ancak 788/1385 yılında Hurûfliği sistemli olarak kuran Fadlullah'ın kendisine "halifelik" ünvanını, ancak 40-45 yaşlarında vermiş olabileceği ihtimaline dayanarak Nesîmî'nin 740-745/1339/1344 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir.²¹

Nesîmî'nin kendinden söz ettiği bir şiirinde "Hâşimî'yem, Kureşî'yem" demiş olmasına ve *Hadikatüs's-Selâtin* adlı eserde onun Iraklı olduğunun söylenmesine bakıldığında onun Arap olduğu da söylenmektedir. Ancak Âşık Çelebi de *Meşâirü's-Şüarâ*'da onun "Türkmâniyyü'l-Cins" olduğunu söylemektedir.²² Öte yandan Nesîmî'nin Türk dilini kullanmadaki engin kudretine, Türk Edebiyatında gösterdiği üstünlüğe bakarak, onun yüzyılların süzgecinden geçerek Türkleşmiş bir soydan geldiğine, ana dilinin de Türkçe olduğuna hükmetmek de kuvvetle muhtemel görünmektedir. Nitekim Nesîmî'nin Türk olma ihtimalini destekleyen argümanlardan biri de, bir Dîvan tertibine yetecek miktarda Farsça şiirler yazmakla beraber, Türkçe şiirlerinin daha fazla sayıda olmasıdır. Ayrıca Türkçe şiirleri diğerine nazaran çok daha

¹² Cânib, Ali, "Seyyid Nesîmî ve Tuyuğları", Güneş Mecmuası, 1927, S. 7, s. 12 ; Kürkçüoğlu, *Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, I.

¹³ Lâtîfî, *Tezkire*, 134 ; Azzâvî, Abbâs, *Târîhu'l-İrâk beyne İhtilâleyn*, I. Bsk., Bağdad 1936-1939, Matbaatü't-Tüfeyd el-Eliyye, c. III, s. 47 ; Hammer, B.J.V. Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmet Ata, trz., Berikan-Emir Yayınları, c. I, s. 522 ; Cânib, "Seyyid Nesîmî ve Tuyuğları", 12 ; Kürkçüoğlu, *Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, V ; Gölpinarlı, Abdülbâki, "Nesîmî" Md., İslâm Ansiklopedisi, İst. 1964, MEB. Basımevi, c. IX, s. 206.

¹⁴ *Hadikatüs's-Selâtin*, TTK. Ktp., fotokopi, No. 21, vr. 29a-30b.'den nak. Kürkçüoğlu, *Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, V.

¹⁵ Âşık Çelebi, *Meşâirü's-Şüarâ*, TTK.Ktb., (yazmalar bölümü) nr. YI/112, s. 288. Ayrıca bkz. Ali Emiri, *Esami'i Şüara-yi Amid*, Fatih-Millet Ktb., Ali Emiri Efendi Kısmı, No. 781/1, vr. 53a'dan nak. Kürkçüoğlu, *Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, V.

¹⁶ Azzâvî, *Târîhu'l-İrâk*, III, 45.

¹⁷ *Riyâdu'l-Ârifin*, s. 47'den nak. Kürkçüoğlu, *Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, V.

¹⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 432 ; Kürkçüoğlu, *Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, V.

¹⁹ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, III.

²⁰ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, XVII.

²¹ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, VI.

²² Âşık Çelebi, *Meşâirü's-Şüarâ*, s. 289 ; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 245 ; Kürkçüoğlu, *Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, VI-VII.

anamlı ve içerikli bir yapıya sahiptir. Buna göre Nesîmî'nin Türk olması, daha önce de söylendiği gibi kuvvetle muhtemeldir. Kaldı ki Nesîmî'nin şiirindeki "Hâşimîyem, Kureyşîyem" şeklindeki ifadelerini, sahip olduğu ehl-i beyt sevgisiyle izah etmek de mümkündür.

İlgili bütün kaynaklara göre Seyyid Nesîmî, Esterabadlı Fadlullah Naîmî'nin ortaya attığı ve yaymaya çalıştığı Hurûfîliği benimsemiş, kurucusu tarafından kendisine "Halifelik" verilmiş, daha üstadı hayattayken sistemin önde gelen propagandacılarından olmuş, onun öldürülmesinden sonra da gizlenme lüzûmu bile duymadan kendisini davasına adayarak gayret ve himmetini arttırmış, bu maksatla ölümü bile göze alarak, o zamanlar "Diyâr-ı Rum" denilen Anadolu'yu, Irak'ı, Suriye'yi dolaşmış, pek çok insanı çevresinde toplamayı başarmış, hatta bir kısım Anadolu Beylerini de etkisi altına alarak, kendisi gibi dâîler yetiştirmiş çok önemli bir şahsiyettir.²³

Davası uğrunda sahibi olduğu cesaret ve gözüpeklilik, belki de başına gelen tüm olumsuzlukların sebebi olmuş, öldürülmeden önce yıllarca zindanlarda yatmıştır. Bu tespiti destekleme bağlamında, Beşâret-nâme adlı eserin de Refîî, Nesîmî'nin uzun yıllar zindanlarda bağlı tutulduğunu ve de sonunda öldürüldüğünü söylemektedir.²⁴

Nesîmî'ye göre çekilen bu sıkıntılar hiç önemli değildir, çünkü onun asıl ulaşmak istediği makam, şeyhi Fadlullah Esterabâdî'yle vuslata ermektir. Madem ki öldürüldüğü için şeyhiyle bu dünyada vuslata ermek imkânsızdır; bu takdirde Nesîmî de canını onun yolunda feda etmekten çekinmeyecek, hatta derisinin soyulmasını bile umursamayacaktır.

Çün dilerdi hasta gönlüm vâsıl olmak yâr ile
Koy neçe soyarsa soysun bu pelîd kassâblar²⁵

Nesîmî, başına gelen belaların sırrını ifşa etmekten kaynaklandığını açıkça dile getirir:

Fâş eyledim cihâna *ene'l-hak* rumûzunu
Doğru haberdır anun için dâra düşmüşüm²⁶

Daha önce de belirtildiği gibi, Nesîmî, bu durumdan hiç de şikâyetçi değildir. Çünkü ona göre davası için çile ve dert çekmeye hazır olmayan kimse,

²³ Kürkçüoğlu, **Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler**, XIV ; Caferoğlu, Ahmet, "Azerbeycan Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, Ank. 1976, s. 467 ; Özmen, İsmail, **Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi**, Ank. 1998, Kültür Bakanlığı Yayınları, c. I, s. 249.

²⁴ Refîî, **Beşâretnâme**, 113b, beyit: 9'dan nak. Gölpinarlı, "Nesîmî" Md., IX, 207.

²⁵ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 90, Beyt: 14, s. 130.

²⁶ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 257, Beyt: 8, s. 234.

gerçekten inanmış değildir, böyle bir kişi olsa olsa sadece bir müddeîdir. Aşağıdaki beyit, onun bu yönünü açıkça dile getirmektedir:

Derde müştâk olmayan kimdir ki dermân isteye
Kabl-i mevdi bilmeyen sen sanma kim cân isteye²⁷

Anlatımlara göre, başına çeşitli belâların geleceği tahmin edilerek, kendisine, taşıdığı Hurûfluk sırrını ifşâ etmemesi tenbih edilmiş, ise de Nesîmî, Mesnevî tarzında yazdığı bir şiirle artık tahammülünün kalmadığını bildirerek sırrını ifşâ etmiştir. Gerçekte yoğun bir şekilde Hurûfluk propagandasına dalmış olması sebebiyle hayâtî tehlikesi artmış, taraftarları ve sevenleri çoğalmış ve Hurûfluk düşüncesinin iyice yayılmasından korkulmaya başlanmıştır. Çünkü artık şiirleri Hurûfî taifesi içinde tagannî ediliyor, belâgati ve büyüleyici üslûbu dinleyenleri etkiliyor, Farsça ve Türkçeyi telkinlerine ustaca vasıta kılıyordu. Hatta şöhreti öylesine artmıştı ki, neredeyse akımın kurucusu Fadl'ın şöhretini gölgede bırakır hale gelmişti. Bu tespitten hareketle, şayet Nesîmî olmasaydı, Hurûfluk de bu gücüne asla kavuşamazdı şeklindeki yorumlar yapılmaktadır. Çünkü, şeyhi Fadlullah'ın bile korkup açığa vuramadığı Hurûfluk sırrını, Nesîmî açıkça ilan etmişti.²⁸

Tarihçi Hammer'e göre, Nesîmî'nin sırrını halka ifşâ etmesi ve böylece onun, görevleri nasların zâhirîne göre hüküm vermek olan kadılara teslim edilmesi çok büyük tedbirsizlik olmuş, böylece Nesîmî'nin fecî âkıbeti için düğmeye basılmıştır.²⁹

Lâtîfî'ye göre ise Nesîmî'nin katline sebep, onun "Mansur ene'l-hak söyledi/hakdır sözü hak söyledi" beyti olmuştur.³⁰

Nihayet Muhammed Râgıb et-Tabbâh'ın *A'lâmü'n-Nübelâ' bi Târîhi Halebi's-Şehbâ* adlı eserinden öğrendiğimize göre, Mısır Memlûk Sultanı Melikü'l-Müeyyed, aşağıdaki ifadelerle Nesîmî hakkındaki ölüm fetvasını tasdik etmiştir:

"...derisi yüzüle, ölüsü Haleb'de 7 gün teşhir edile, durumu herkese duyurula, sonra uzuvları parçalana, birer parçası inançlarını bozduğu Dul Kadir (Zü'l-Kadr) oğlu Ali Beğ'le kardeşi Nâsirü'd-Dîn'e ve Kara Yülük Osman'a gönderile!"³¹

²⁷ Nesîmî Dîvanı, Gazeller 397, Beyt: 1, s. 320.

²⁸ Azzâvî, *Târîhu'l-İrâk*, III, 51 ; İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhây, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri men Zehab*, Beyrut, trz., el-Mektebü't-Ticârî, c. VII, s. 144 ; Gölpinarlı, "Nesîmî" Md., IX, 206 ; Kürkçüoğlu, *Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, XIX.

²⁹ Bkz. Hammer, *Osmanlı Tarihi*, I, 522.

³⁰ Lâtîfî, *Tezkire*, 135a.

³¹ Tabbâh, Muhammed Râgıb el-Halebî, *A'lâmü'n-Nübelâ bi Târîhi Halebi's-Şehbâ*, II. Bsk., Haleb 1988, Dâru'l-Kalem, c. III, s. 15-16 ; Kürkçüoğlu, *Nesîmî*

Derisi yüzülerek öldürülmesi Nesîmî'yi daha çok kahraman yapmış, Gölpınarlı'nın deyişiyle onu tam anlamıyla "erenlerin serdengeçtisi" makamına yükseltmiş, Hallac-ı Mansur ayarında görülmesine neden olmuştur. Nitekim *Sohbetnâme* adlı eserde, Oğlanlarşeyhi İbrahim'e ait olan "Mansur ve Nesîmî erenlerin serdengeçtileridir"³² şeklindeki sözü yer almaktadır. Hakkında pek çok menkıbe çıkmasının yolu da yine bu vesileyle açılmıştır.

Eserleri ve Şairliği

Başlıca eserleri Türkçe ve Farsça Dîvanlar³³ olan Nesîmî'nin Farsça Dîvanı, biri Türkçeye çevrilmiş şekliyle olmak üzere, Bakü'de iki defa yayınlanmıştır.³⁴ Türkçe Dîvanı ise Türkiye'de eski harflerle beş defa,³⁵ yeni Türk harfleriyle de biri K. Edib Kürkçüoğlu tarafından seçmeler halinde, diğeri de bizim bu çalışmada temel kaynak olarak müracaat ettiğimiz ve Hüseyin Ayan tarafından doktora tezi olarak yayına hazırlanan Nesîmî Dîvanı'dır.³⁶

XV. yy. Türk-Âzerî lehçe edebiyatının bir yüksek zümre mutasavvıfı olarak yetiştirdiği en büyük şâiri³⁷ Nesîmî'nin her şeyden önce inancı uğrunda canını verecek kadar kuvvetli bir inanca sahip olması, şiiirlerinin didaktik bir mahiyet taşımasına vesile olmuştur. Bununla beraber onun şiiirleri o kadar liriktir ve o kadar aşkla doludur ki, insan onun şiiirlerini okurken inancının telkin ettiği fikirlerin mahiyetini düşünmekten öte, samimî heyecanından etkilenmekte, onun duyumsadığı aşk havasına girmektedir. Örneğin "Gel gel berû ki savm ü salâtın kazâsı var/Sensiz geçen zamân-ı hayâtın kazâsı yok" dizelerinin yaydığı heyecanı hissetmemek neredeyse imkânsızdır. Nesîmî, aynı zamanda bütün İran şâirlerini okumuş ve hiç sürçmeden Farsça ve Arapça şiiirler söyleyecek kadar iyi yetişmiş bir şâirdir. Hatta Nesîmî, aşk üzerine yazdığı şiiirlerin etkisinden Şirazlı Sa'dî'yi bile coşturabileceğini "Çün söze

Dîvanı'ndan Seçmeler, XVII ; Gölpınarlı, "Nesîmî" Md., IX, 207 ; Aşık Çelebi, **Meşârü's-Şüarâ**, 289.

³² Gölpınarlı, **Nesimi-Usuli-Ruhi Hayatı, Sanatı, Şiiirleri**, İst. 1953, Varlık Yayınları, s. 6.

³³ Bu Dîvanların yazma ve matbu nüshaları hakkında geniş bilgi ve tanıtımlar için bkz. Kürkçüoğlu, **Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler**, XXVI-XXIX ; Gölpınarlı, "Nesîmî" Md. IX, 207. Ayrıca bkz. Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, II, 245.

³⁴ **Nesîmî-Dîvan**, haz. Hamid Mehemedzâde, Bakı 1970 ; **İmâdeddin Nesîmî-Farsça Dîvan**, red. Ekrem Cafer, Bakı 1972.

³⁵ **Dârü't-Tıbâati'l-Âmire** Matbaası, İst., 1260 ; **Tasvîr-i Efkâr** Matbaası, İst., 1286 ; **Ahter** Matbaası, İst., 1298. Bunlardan başka biri 1286 tarihli, basım yeri belli olmayan, öteki de hem basıldığı yer, hem de basıldığı tarihi olmayan taşbaskı usûlüyle yapılmış iki baskısı daha vardır.

³⁶ Dîvanları hakkında bilgi için ayrıca bkz. Bkz. Köksal, M. Fatih, "**Seyyid Nesîmî'nin Bilinmeyen Tuğuğları**", *Journal of Turkish Studies* (Türklük Bilgisi Araştırmaları,) ed. Şinasi Tekin ; Gönül Alpaytekin, Vol. 24/I, 2000, p. 187.

³⁷ Bkz. Gönensay, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 92.

gelip aşk sözün kılrsa Nesîmî/Zevkından anun cûşa gelir Sa'dî-i Şîrâz"³⁸ beytiyle haykırılmaktadır. Nitekim onun şairlik gücünü çok yüksek ifadelerle takdir eden A.Gölpınarlı'ya göre, Nesîmî üzerinde Mevlânâ'dan başkasının izi görülmemektedir ve bu da onun ne kadar kudretli bir şâir olduğunun delilidir.³⁹

Son derece etkileyici tasavvufî didaktik ve lirik şiirleri olan Nesîmî'nin güçlü ve ahenkli üslûbu yanında, sadeliği de dikkat çekmektedir.⁴⁰ Şiirde büyük bir kudretin sahibi olan Nesîmî, çoğunlukla akidesini telkine çalışmakla beraber, din dışı kimi konularda ve aşk hakkında çeşitli gazeller de yazmıştır.⁴¹ Divânında, İran Edebiyatına yabancı, ama klâsik Türk şiirinin temel nazım formlarından olan Tuyuğlara da yer vermesi oldukça önemli bir husustur.⁴² Hatta Türklere özgü bir nazım şekli olan "Tuyuğ" kaleme almış az sayıdaki şâirimizden biri olması da, onun şairliği adına önemli bir meziyettir.⁴³ Nitekim tuyuğ, İran'dan bize geçmiş Dîvan edebiyatına Türkler tarafından eklenmiş bir şiir formatıdır. Tuyuğ, Çağatay ve Azerî şâirlerde görülmekle birlikte, Anadolu şâirlerinde görülmeyen bir nâzım şeklidir.⁴⁴

Nesîmî'nin herkes tarafından büyük şâir olarak kabul görmesi, taklitlerinin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak gerçek Nesîmî şiirleriyle taklitleri arasında çok büyük farklar bilinmekte ve taklitlerinin fazla bir şiirsel değere sahip olmadıkları, uzmanlar tarafından belirtilmektedir.⁴⁵

Aynı zamanda Âzerî Türkçesine de gerçek bir edebî şekil vererek onu temellendiren Nesîmî, şiirlerinde canlı bir halk dilinden yararlanmış, Arapça ve Farsça kelimeler yerine arkaik Türkçe unsurları yerleştirmeye çalışmış, Türkmenî ve Anadolu ağızlarında şiirler yazarak sahip olduğu sempatiyi daha da artırmıştır.⁴⁶

Nesîmî, Fadl'ın halifesi olması yönüyle önde gelen bir Hurûfî şahsiyeti olmakla beraber, düşünce ve zihni arkaplanı Fadlullah'ın kendisinden, başka bir

³⁸ Nesîmî Dîvanı, Gazeller 180, Beyt: 4, s. 187.

³⁹ Bkz. Gölpınarlı, Nesîmî, Usulî, 9 ; Timurtaş, Faruk. K., "Türk Edebiyatı -XII. Asır Ortasına Kadar-" , Türk Dünyası El Kitabı, Ank. 1976, s. 420 ; Cânib, "Seyyid Nesîmî ve Tuyuğları", 13 ; Gönensay, Hıfzı Tevfik ve diğerleri, Türk Edebiyatı Numuneleri, İst. 1926, Milli Matbaa, c. I, s. 101 ; Ulusoy, A. Celâlettin, Yedi Ulu'lar, Ank. 1990, Ajans Türk Matbaası, s. 9.

⁴⁰ Mansuroğlu, Mecdut, Türk Edebiyatı, çev. Muhammed Yelten, İslâm Düşüncesi Tarihi adlı derleme içinde, ed. M.M.Şerif, c.III, s. 282 ; Bursalı, Osmanlı Müellifleri, II, 245.

⁴¹ Gölpınarlı, "Nesîmî" Md., IX, 207.

⁴² Bkz. Mansuroğlu, Türk Edebiyatı, III, 282.

⁴³ Gönensay, Türk Edebiyatı Tarihi, 93 ; Köksal, "Seyyid Nesîmî'nin Bilinmeyen Tuyuğları", 187.

⁴⁴ Cânib, "Seyyid Nesîmî ve Tuyuğları", 12.

⁴⁵ Örneğin bkz. Özmen, Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, I, 250.

⁴⁶ Bkz. Caferoğlu, Ahmet, Yavuz Akpınar, "Azerbeycan Türkleri Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, Ank. 1992, s. 601-603.

deyişle⁴⁷ İran'lı Hurûflerin görüşlerinden daha tutarlı ve daha sistematiktir. Nitekim Nesîmî; devri, hakimiyeti altına alan vahdet-i vücud ve diğer tasavvuf teorilerinin derinliğinde yaşamış, çevresinin ve zamanının üstüne çıkmış bir şahsiyet olmuştur. Kur'an ahlâkını savunmuş, düşüncelerini İslâmî terimlerle ifade etmiş, vahdet-i vücud felsefesine gönül vermiş bir düşünür ve şâirdir. Onun bu mütefekkir şâirliği, özellikle kendisinden sonra gelen Usûlî,⁴⁸ Penâhî, Temannâî ve Virânî⁴⁹ gibi kimi şâirleri etkilemesine de sebep olmuştur.⁵⁰ Burada yeri gelmişken belirtmelidir ki onun Kur'an ahlâkını savunmuş olması, fikirlerini İslâmî terimlerle ifade etmiş olması, Nesîmî'nin İslâm'ın solunda bir konumda bulunmasına aykırı değildir. Çünkü Bâtınî çizgide duran bir kimse de pekâlâ kendisini Kur'an terimleriyle ifade edebilmekte, evrensel ahlak kuralları olan Kur'an ahlâkını savunabilmektedir.

Neticede Nesîmî, doğal olarak, Hurûfî akımının tüm karakteristik özelliklerine sahiptir ve her fırsatta bu ilkelerin savunulması ve yayılması işini üstlenmektedir. Bu makale sınırları içinde bir tanesinden söz edecek olursak, örneğin Hurûfliliğin "ses" ve "söz" anlayışlarına bir yönüyle temas etmemiz mümkündür: Nesîmî'ye göre Tanrı, *küntü kenz* (gizli hazine)⁵¹ halindeyken, mutlak ve sonsuz olan güzelliğini görünür hale getirmek istemiş, bunun için de mahlûkâtı yaratmıştır. Bu yüzden insan bu âlemde, Tanrı'nın varlığına girebilme yeteneğine sahip olmuş, Tanrı'nın güzelliğini yansıtır hale gelmiştir. İnsanın özünü meydana getiren sestir, ses ise insanda söz olarak gerçekleşmektedir.⁵²

Nesîmî Şiirinde Hac Motifleri

Bu başlık altında Nesîmî şiirlerinde özellikle hac motifini inceleyerek onun bu önemli farizaya ait figürleri, Hurûflilik istikametinde nasıl te'vil ettiğini ortaya koymak istiyoruz:

Lügat olarak "Hac", tazim edilecek yer ve makamlara ziyarete bulunmaktır. Dînî bir terim olarak ise ibadet amacıyla, hac ayları olarak bilinen Şevval, Zilkâde ve Zilhicce aylarında Arafat'ta belirli bir vakitte

⁴⁷ Çubukçu, İbrahim Agâh, **İslâm Düşünürleri**, II., Bsk., Ank. 1983, AÜİF. Yayınları, s. 125.

⁴⁸ Bkz. Gölpınarlı, **Nesîmî, Usuli**.

⁴⁹ Şâir Virânî hakkında geniş bilgi için bkz. Özmen, **Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi**, II, 429-467 ; Melikoff, **Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe**, çev. Turan Alptekin, İst. 1998, Cumhuriyet Yayınları, s. 173.

⁵⁰ Bkz. Gönensay, **Türk Edebiyatı Numuneleri**, I, 101 ; Caferoğlu, "Azeri Edebiyatı", 467 ; Tabbâh, **A'lâmü'n-Nübelâ**, III, 16.

⁵¹ Bu hadis için bkz. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs**, IV. Bsk., Beyrut 1985, Müessesetü'r-Risâle, c.II, s.132.

⁵² Bkz. Nesîmî Dîvanı, Gazeller 269, Beyt: 16, s. 241 ; Gazeller 254, Beyt: 7, s. 232 ; Gazeller 394, Beyt: 16, s. 318 ; Gazeller 23, Beyt: 12, s. 87 ; Kürçüoğlu, s. 191, 59 Gazel, 8. Beyit ; s. 364, 114 Gazel, 6. Beyit. Ayrıca bkz. Ulusoy, **Yedi Ulu'lar**, 9.

durmaktan, daha sonra Kâbe'yi usûlüne göre tavaf etmekten ibaret olan ve İslâm'ın şartlarından da birisini teşkil eden mâlî ve bedenî bir ibadettir.⁵³

Öncelikle bilinmelidir ki Hurûflikte yüz, yanak, çehre ve bu mânâlara gelen kelimeler, ilâhî tecellîlerin zuhur mahalleri olarak kabul edilmekte⁵⁴ bunun için de bu mahaller, Kâbe ile özdeş kılınmaktadır. Çünkü Kâbe vuslat makamıdır, âşık ile mâşûkun buluşma yeridir. İnsan yüzündeki sırlara inanmak, başka bir deyişle Hurûfî olmak, ilâhî vuslata erişmek olduğundan, tüm bu uzuvların Kâbe'yle eşdeğer telakkî edilmesinden daha normal bir şey yoktur. Aynı şekilde hac farızasının önemli figürlerinden olan Safâ ve Merve tepeleri de Hurûfî argümanlarla özdeş kılınmakta; Merve, -bir anlamda- zâhirî haccı temsil ederken, Safâ sırlara vâkıf olmuş haccı temsil etmektedir. Arı, saf, neşeli, şen ve mutlu anlamındaki “safâ” kelimesiyle de tevriye sanatı yapılan “Safâ” ismi, bir taraftan Merve'nin karşısındaki tepeyi; diğer taraftan da “safâ ehli” olan Hurûfî duruşu sembolize etmektedir.⁵⁵

Yine bu farızayla ilgili olarak “**îd-i ekber**” deyişi, en büyük bayram anlamına gelmekte ve ilk günü, cumaya rastlayan kurban bayramı için kullanılmaktadır.⁵⁶ Hacıların Arafat'a çıktıkları günün cumaya rastlaması haline de “**hacc-ı ekber**”⁵⁷ denilmektedir. Ne var ki tüm bu figürlerin, Nesîmî şiirlerinde Hurûfî argümanlarla nasıl bütünleştirildiği birazdan görülecektir.

Bu itibarla, Hurûfîlerde Mekke'ye haccetmek, bir yükümlülük olarak kabul edilse bile, onların Allah'ın gerçek evi, yani beytullah olarak insan yüzünü gördükleri çok açıktır. Nitekim haccın tüm usûl ve erkânı, -diğer hususlarda da olduğu gibi- gerçek anlamın 28 ve 32 sayılarında bulunduğu delâlet etmektedir. Örneğin Mekke'de Kâbe'yi tavaf 14 kez yapılmakta; oraya ilk varıldığında yapılan 7 kudüm tavafı ile ayrılırken yapılan 7 adet vedâ tavafı da 14 sayısına ulaşmaktadır. Umre tavafı da 7 kez olduğu ve Safâ ile Merve arasında da yedi kez koşulması gerektiği hesap edildiğinde, toplam kutsal 28 sayısı elde edilmektedir. Öte yandan 7 tavaf, yedi *hattı ümm* ile Fâtihâ'nın 7 âyetini de temsil etmektedir. Hacer-i Esved'in 7 kez öpülüşü de Havvâ'nın yüzündeki 7 çizgiye yapılan bir göndermedir. Bunun gibi umrenin 7 tavafı da,

⁵³ Bkz. Döndüren, Hamdi, **Delilleriyle İslâm İlmihali**, İst. 1991, Erkam Yayınları, s.559.

⁵⁴ Bkz. Harputlu İshak Efendi, **Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfiu'l-Eşrâr**, T. Tarih Kurumu Kütüphanesi, (yazmalar bölümü) No. Y/441, vr. 74-75 ; Birge, John Kingsley, **Bektaşilik Tarihi**, çev. Reha Çamuroğlu, İst. 1994, Ant Yayınları, s. 169 ; Huart, Cl., “**Hurûflik**” **Md.**, İslâm Ansiklopedisi, İst. 1977, MEB. Basımevi, c. V/I, s. 598 ; Köprülü, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, III. Bsk., Ank. 1976, DİB. Yayınları, s. 331 ; Ateş, Süleyman, **İşârî Tefsir Okulu**, Ank. 1974, AÜİF. Yayınları, s. 327 ; Muhtar, “**Hurûfî Türk Şâirleri**”, 220-221.

⁵⁵ Bkz. Kürkçüoğlu, **Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler**, 136.

⁵⁶ Bkz. Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İst. 1998, Rağbet Yayınları, s. 170.

⁵⁷ Bkz. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 127.

yanaklardaki sakallar, dudak üstündeki kıllar, çeneden uzayan sakalın iki yanı ve alt dudaktaki kıllar olmak üzere insan yüzündeki yedi çizgiyi temsil etmektedir. Mina'da Şeytan'a atılan 7 taş, Şeytan'ın tanımadığı ve bu yüzden lânetlendiği 7 temel çizgiyi temsil eder. Her gün Beytullah'ı tavaf eden 70 melek, kef ve nun harfleri çıkarıldığında 72 harfe tekabül etmektedir. Şu halde hacca gitmek, haccın önemini bilmek demektir. Haccın 28 ve 32 harfle olan bağlantısını anlamadan ve bu manaya gönül vermeden, fiziksel olarak yüz kez hacca gitmenin bile kazandıracağı bir sevap yoktur.⁵⁸

Bu yüzden Hurûflerin haclarını, Fadlullah'ın mezarının bulunduğu ve "Maktal-gâh" adını verdikleri Alıncak'ta edâ ettikleri ve burada ihrama büründükleri haber verilmektedir. Nitekim kıblelerinin de Alıncak olduğu ileri sürülen Hurûfler, burada yedi defa tavaf etmekte ve "Mârân-Şâh" dedikleri Mirân-Şah'ın yaptırdığı, yahut tamir ettirdiği Senceriyye kalesine taş atarak Şeytân'ı taşladıklarına inanmaktadırlar.⁵⁹

Ne var ki, bu bilgiler doğrultusunda şekillenen ibadetlerin, -özellikle de hac ibadetinin- Hurûfler tarafından ne kadar ve ne zamana kadar icra edildiği sorusuna, tam olarak cevap verilememekte, bunu kısa bir dönem tatbik ettikleri tahmin edilmektedir. Çünkü son dönemlere ait kaynaklarda bu ibadet şekillerine rastlanmaması Hurûflerin ancak az bir zaman bu ibadetleri edâ edebildikleri ihtimalini desteklemektedir.⁶⁰

Şimdi hac motifinin Nesîmî şiirlerinde nasıl karşılık bulunduğunu detaylı olarak incelemeye çalışalım:

Hacc u ihrâm u ziyârettir yüzün

Cümle eşyâdan ibârettir yüzün⁶¹

Daha önce de zikredildiği üzere Hurûfilikte "yüz" motifi, en kutsal ve sırlı figürlerden olup, ilâhî tecellînin zuhur makamı olarak kabul edilir. Çünkü insan yüzünde, her şey saklıdır ve bu sırlar, ancak Hurûfler için keşfolunur. Görüldüğü gibi Nesîmî şiirinde de yüzdeki sırrı görmek, onu ziyaret etmek, daha açık bir deyişle Hurûfî akideyi benimsemek, hac ve ihramla özdeş kılınmaktadır.

Otuz ikinin alâmıdır yüzün

Ka'benin Beytü'l-Harâmıdır yüzün⁶²

⁵⁸ Birge, **Bektaşilik Tarihi**, 175.

⁵⁹ Bkz. Gölpınarlı, **Hurûflik Metinleri Kataloğu**, Ank. 1989, T. Tarih Kurumu Basımevi, s. 26.

⁶⁰ Bkz. Gölpınarlı, **Hurûflik Metinleri Kataloğu**, 26.

⁶¹ **Nesîmî Dîvanı**, Tuyuğlar 148, s. 408. [Yüzünü ziyaret etmek, hac ve ihramdır/(Zira) yüzün her şeyi kapsar]

⁶² **Nesîmî Dîvanı**, Tuyuğlar 149, s. 408. [Yüzün, otuz iki sayısının alâmetleridir/Yüzün, Ka'be'dir, Beytü'l-Haremdir]

İnsan yüzünün Kâbe'ye, Beytü'l-Harâm'a tekâbul ettiğine ilişkin yaygın inanç, burada da dile getirilmiş, yüzün kutsal 32 sayısına işâret ettiği vurgulanmıştır. Bu figürlerin de klâsik Hurûfî esaslar olduğu çok açıktır.

Âşıkın *Beytü'l-Harâmıdır* yüzün
Ârifin *Dâru's-selâmıdır* yüzün⁶³

Görüldüğü gibi insan yüzünün ilâhî tecelligâh oluşuna ilişkin Hurûfî esas, burada da tekrar edilerek bu kez yüz, Kâbe'ye ilâveten, aynı zamanda Kur'ânî bir kelime⁶⁴ olan ve “maddî ve manevî âfetlerden, hoşâ gitmeyen şeylerden korunmuş olma” mânâsındaki **selâm** ile “ev, yurt” anlamındaki **dâr** kelimesinden oluşan ve cennetin adı olarak Kur'an'da geçen **dâru's-selâm** deyişiyile özdeş kılınmaktadır.⁶⁵ Buna göre yüz, âşık için beytü'l-harem, ârif için ise dâru's-selâm'dır.

Sen Merve ile bana Safâsın
Ucdan uca gönlüme safâsın⁶⁶

Bu beyitte de Nesîmî'nin Merve ve Safâ tepelerini, gönül verdiği şahısla bütünleştirmesinden başka, “safâ” kelimesinin hem bir tepe olan Safâ için, hem de neşe, eğlence anlamı için kullanılarak güzel bir “tevriye” sanatı yapıldığı görülmektedir.

Her mekân mescid oldu hem Ka'be
Merve hakkında çün Safâ gördüm⁶⁷

Nesîmî bu beyitte ise, Hz. Peygamber'in (sav) diliyle “bütün yer yüzü bana mescid ve temiz kılındı”⁶⁸ şeklinde ifade edebileceğimiz, İslâm dinine

⁶³ **Nesîmî Dîvanı**, Tuyuğlar 146, s. 408. Ayrıca daha fazla örnek için bkz. **Nesîmî Dîvanı**, Tuyuğlar 144-159, s. 407-410. [Yüzün, âşık kimsenin Beytü'l-Haremidir/ârif kimse için ise yüzün, barış yurdudur, cennettir]

⁶⁴ Bkz. En'âm (6) : 127 ; Yunus (10) : 25.

⁶⁵ Bkz. Topaloğlu, Bekir, “**Cennet**” **Md.**, DİA., c. VII, s. 377.

⁶⁶ **Nesîmî Dîvanı**, Terci-i Bendler 2/IV, Beyt: 2, s. 374. [Sen benim için Merve ve Safâ'sın/Baştan başa gönlüme safâsın]

⁶⁷ **Nesîmî Dîvanı**, Terci-i Bendler VI, Beyt: 14, s. 370. [Her mekan, hem mescid oldu, hem Ka'be/Merve hakkında Safâ gördüm]

⁶⁸ “**ve cü'let liye'l-ardu mesciden ve tahûran**”. Bu hadis için bkz. **Dârimî**, Salât, 111, Siyer, 29 ; **Buhârî**, Teyemmüm, 1, Salât, 56, Cihâd, 122, Ta'bîr, 11, 22, İ'tisâm, 1 ; **Müslim**, Mesâcid, 3, 5-7, 8 ; **Tirmizî**, Siyer, 5 ; Nesâî, Gusl, 26, Cihâd 1 ;

özgü beş esastan birini hatırlatmakta ve bunları da yine Merve ve Safâ motifleriyle süslemektedir.

Gel sûretinin sırrını hacc et adedince
Ol mahrem-i esrâr⁶⁹

Görüldüğü gibi bu beyitte de Nesîmî, insan yüzünde sayısız sırlar bulunduğunu, bir kişinin bütün sırlara vâkıf olabilmesi, *mahrem-i esrâr* makamına yükselebilmesi için, Hurûflikteki kutsal sırları görebilmesi gerektiğini, hac motifleriyle de bütünleştirerek güçlü bir Hurûfî argüman ortaya koymaktadır.

Kim âlem-i sûret yolunun hac seferidir
Fikr eyle amelde⁷⁰

Nesîmî bu beyitte de, insan yüzündeki sırlara ulaşma çabasını hac yolculuğu olarak telâkki etmekte ve –konuyu Hurûflik argümanı olarak kullanması yanında- çarpıcı bir benzetme örneği sergilemektedir.

Kâfirin büt-hânesi var mü'minin beytü'l-harâm
Âşıkım yâr eşîğidir Ka'be vü büt-hânesi⁷¹

Nesîmî bu beyitte ise, klâsik bir vahdet-i vücud imgesi ortaya koymakta ve âşık kimse için gönül verdiği yâriyle buluştuğu eşîğin/düzlemin hem Kâbe, hem puthane olduğunu belirtmektedir. Bu şiiriyle Nesîmî bize, Hurûfliğin önemli esaslarından birisi olan “vahdet-i vücud” nazariyesini, içinde hac motifinin de yer aldığı bir süslemeyle sunmuş olmaktadır.

Ka'be yüzündür ey sanem yüzüne secde eylerim
Hâcısuyum bu Ka'benin ben bilirim safâsını⁷²

Ahmed, I, 301, II, 222, 264, 268, 314, 396, 412, 455, 501, III, 304, IV, 416, V, 162, 248, 256.

⁶⁹ Nesîmî Dîvanı, Müstezâdlar 1, Beyt: 5, s. 360. [Gel yüzündeki sırları görerek sayısınca hac yap/Böylece gizli sırlara vâkıf olan kimse ol]

⁷⁰ Nesîmî Dîvanı, Müstezâdlar 1, Beyt: 6, s. 360. [Her kim yüzler âleminin hac yolcusuysa/Ameli düşünsün]

⁷¹ Nesîmî Dîvanı, Gazeller 423, Beyt: 3, s. 337. [Kâfirin puthanesi var, mü'minin ise Beytü'l-Haremi/Kâbe ve puthane ise âşık kimsenin yariyle buluştuğu eşiktir]

⁷² Nesîmî Dîvanı, Gazeller 408, Beyt: 5, s. 327. [Kâbe, yüzündür ey put, yüzüne secde ederim/Ben bu Kâbe'nin hacısuyum, bilirim safâsını]

Bu şiirinde de Nesîmî, açıkça, insan yüzünü Kâbe olarak tanıdığını, başka bir deyişle Hurûfî olduğunu, kendisinin o yüze secde ettiğini, bu Kâbe'nin hacısı olduğunu, zaten gerçek safânın da bu hacta bulunduğunu ifade etmekte ve yine “safâ” kelimesi üzerinde “tevriye” sanatını ustalıklıca icrâ etmektedir.

Ey sûfî tavâf etme yüzü haccini yârin
Ol ıyde Nesîmî bigi kurbân olamazsın⁷³

Nesîmî'ye göre, “zâhir” tarafta durmakla itham ettiği “sûfî”, eğer insan yüzüne haccetmez, başka deyişle Hurûfî olmayı kabul etmezse, bayrama erişemeyecektir. Şu halde Nesîmî, bayrama çıkabilmenin şartı olarak, Hurûfîliği görmektedir.

Susuz aç uykusuz dil-ber beni yakar gam-ı hicrin
Girem Beytû'l-Harâm içre kılam tâ secde bâbından⁷⁴

Beytû'l-Harem'a girme ve orada secdeye kapanma gibi motiflerin hakîkî anlamları dışında kullanıldıkları, bu şiirde de görülmektedir.

Zamâne tâsına âşık vücûdu Ka'beteyn oldu
Apardı aklımı bende bu hüsn-i aşk tâsından⁷⁵

Yine bu beyitte, yoğun ve güçlü bir edebî ustalığın kavram ve motifleri hakîkî alanları dışına çıkararak nasıl işlediği görülmektedir.

Ne bilsin Ka'beyi şunlar ki nefsin sırrını bilmez
Ki özünden habersizdir hevâ ardınca ser-gerdân⁷⁶

⁷³ Nesîmî Dîvanı, Gazeller 341, Beyt: 7, s. 288. [Ey Sûfî, yârin yüzünü tavaf edip haccetmezsen/O bayrama Nesîmî gibi kurban olamazsın]

⁷⁴ Nesîmî Dîvanı, Gazeller 332, Beyt: 9, s. 282. [Ey kalbi çeken güzel, ayrılık gamın beni aç, susuz ve uykusuz yakar/Gireyim Beytû'l-Harem içine, kapısından secdeye kapanayım]

⁷⁵ Nesîmî Dîvanı, Gazeller 324, Beyt: 16, s. 276. [Zamanın gerçek aşkı için, aşğın vücudu iki Kâbe oldu/Aşkın güzelliği aklımı gerçekten aşktan aldı]

⁷⁶ Nesîmî Dîvanı, Gazeller 310, Beyt: 3, s. 268. [Nefsin sırrını bilmeyenler Kâbe'nin sırrını ne bilsinler/Ki onlar özlerinden habersiz, hevalarının peşine düşmüş şaşkınlardır]

Nefsin sırrına vâkıf olmayanların Kâbe'nin de sırrını bilemeyeceklerini ileri süren bu şiir, önemli Hurûfî figürlerden birini oluşturmaktadır. Nitekim genelde hem Hurûfîlikte, hem de özelde tüm Nesîmî şiirlerinde⁷⁷ “*kendini bilen Rabbini bilir*” anlamındaki “**men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû**”⁷⁸ sözü yoğun olarak istihdam edilen argümanlardan biridir ve bu şiirde de yansımaları bulmuştur.

Şükür kıl ey Nesîmî sen tavâf-ı Ka'beden hergiz
Değilsin hâlî bir lahza zi-Fazl-ı hâlik-ı rahmân⁷⁹

Bu beyitte de, Hurûfî düşüncesince haccın ve Kâbe'yi ziyaretin hakikatinden gafil olmamanın şükürü gerektirdiği ifade edilmektedir. Kuşkusuz şükürü gerektiren bu lütuf, hâlik ve rahman sıfatlarının sahibi olan Zât'ın “Fazl”ı sayesinde gerçekleşmiştir. Nesîmî'nin gönül verdiği akımın kurucusunun adının da Fazlullah Esterabâdî olması, bu lütfun sahibini de -bu şekilde tasrih ederek- anmayı özellikle gerekli kılmıştır. Zaten Nesîmî'nin tüm şiirlerinde, esasında Kur'ânî bir kavram olan “fadl”⁸⁰ kelimesi, aynı zamanda İranlı kurucu Fadl'a telmihte bulunmaksızın neredeyse hiç kullanılmamıştır.⁸¹

Ayâ hacca varan hâcî bu resmi bilmege cehd et
Tavâf-ı Ka'be bilmezsin abes bil sa'yini hüsrân⁸²

⁷⁷ Örneğin bkz. **Nesîmî Dîvanı**, Tuyuğlar 122, s. 404 ; Terci-i Bendler 3/VI, Beyt: 5, s. 381 ; Gazeller 397, Beyt: 5, s. 320 ; Gazeller 375, Beyt: 3, s. 308 ; Gazeller 351, Beyt: 4, s. 293 ; Gazeller 341, Beyt: 5, s. 288 ; Gazeller 124, Beyt: 15, s. 151 ; Gazeller 124, Beyt: 2, s. 152 ; Gazeller 108, Beyt: 1, s. 143 ; Gazeller 108, Beyt: 5, s. 143 ; Gazeller 102, Beyt: 17, s. 138 ; Gazeller 25, Beyt: 3, s. 89.

⁷⁸ Her ne kadar İbn-i Arabî bu sözü, Hz. Peygamber'e ulaşan (merfû) bir hadis olarak rivayet etmekte ve “rivayet açısından olmasa bile, **keşf** açısından sahih” olduğunu söylemekte ise de, bu söz, İbn-i Teymiyye'ye göre “uydurma” (mevzu) bir hadistir. Nevevî ise bu sözün hadis olarak “sâbit” olmadığını söylemektedir. Bkz. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ**, II, 343.

⁷⁹ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 310, Beyt: 4, s. 268. [Şükret ey Nesîmî, sen asla Kâbe'yi tavaf etmekten/Hâliki Rahmânın Fazl'ı sayesinde bir an bile gafil olmadın]

⁸⁰ Kavram Kur'an'da 84 defa geçmektedir. Birkaç örnek için bkz. Yusuf (12) : 38 ; Nur (24) : 10 ; Neml (27) : 40 ; Hadid (57) : 21.

⁸¹ Birkaç örnek için bkz. **Nesîmî Dîvanı**, Tuyuğlar 283, s. 431 ; Tuyuğlar 263, s. 427 ; Gazeller 451, Beyt: 3, s. 357 ; Gazeller 379, Beyt: 6, s. 310 ; Gazeller 343, Beyt: 1, s. 289.

⁸² **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 310, Beyt: 1, s. 268. [Sana hayret, ey hacca giden hacı, bu resmi bilmeye çalış/Kâbe'yi tavaf etmeyi bilmezsen yaptıklarının boşa gittiğinden emin ol]

Bu şiirinde de Nesîmî, fikhın öğrettiği şekilde hac yapan kimseye, Hurûfilik sırları gereğince Kâbe'yi tavaf etmenin ne anlama geldiğini bilmediği takdirde ibadetinin boşa gideceğini ilân etmektedir. Oysa İslâm fikhının beyanına göre tavaf, Kâbe'nin etrafında yedi defa dolaşmak demektir.⁸³ Ne var ki Nesîmî'ye göre tavaf Hurûfî sırlarla bütünleşmedikçe yapılan her çalışma boşa çıkacaktır.

Iyd-ı ekberdir cemâlin câna cân kurbân olur
Iyd için ben cânımı kurbâna nisbet kılmışım⁸⁴

İlk günü, cumaya rastlayan Kurban bayramı anlamına geldiğini söylediğimiz “**İdi ekber**” (en büyük bayram) deyişinin insan yüzü ve cemali için kullanılması, Nesîmî şiirinin temsil ettiği karakteristik ve güçlü bir Hurûfî delil olmuştur.

Âşıkın bayramı yüzün ayıdır
Ey saçın mahşer ruhun Beytü'l-Harâm⁸⁵

Yanağın, Beytü'l-Harem olarak sembolize edilmesi de yine Hurûfî argümanın çok açık bir şekilde tekrarı olarak karşımıza çıkmıştır.

Âdine hacc-ı ekber huccâca Hakdan oldu
Ol bî-bazar ne bilsin bu sırrı kim amâdir⁸⁶

Nesîmî'ye göre Hurûfliğe gönül vermeyen ötekilerin haclarının **hacc-ı ekber** olması, ilâhî takdirdir. Nitekim Arefe günü, cumaya denk gelmiştir. Oysa kendilerinin hacları, her zaman **hacc-ı ekber**'dir ve Arefe gününün cumaya denk gelmesiyle hiç bir ilgisi yoktur. Çünkü Hurûfîler sırları keşfetmişlerdir. Hurûfî olmayanlar ise her zaman için, Arafat'a çıktıkları günün cumaya denk gelmesini beklemek zorundadırlar.

⁸³ Döndüren, **İslâm Fıkhı**, 583.

⁸⁴ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 281, Beyt: 4, s. 250. [Cemâlin en büyük bayramdır, can cana kurban olur/ben de bayram için cânımı kurban diye ait kıldım]

⁸⁵ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 279, Beyt: 11, s. 248. [Yüzünün ayı, aşığın bayramıdır/Ey saçın mahşer, yanağı Beytü'l-Harem olan güzel]

⁸⁶ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 147, Beyt: 6, s. 168. [Başkalarına haccı ekber, Hak'dan geldi/O nasipsiz ne bilsin bu sırrı, ki o, kördür]

Girdi Harem-i Ka'beye tahkîka Nesîmî
Hannânı tavâf eyler ü Mennâneye uğrar⁸⁷

Hurûfî sırlara inanması sayesinde Kâbe'ye lâıyıkıyla ve hakkıyla girdiğini haber veren Nesîmî, bu yolla Allah Teâlâ'yı ziyaret ve tavaf ettiğini de bildirmektedir.

Rumûzun bilmeyen Beytü'l-Harâmın
Ne bilsin kim nedir mihrâb u minber⁸⁸

Beytü'l-Harem olan Kâbe'nin sırları ancak Hurûfî akıma intisap etmekle bilindiğinden, mihrap ve minber gibi öteki dînî figürlerin de bu yol dışında lâıyıkıyla bilinemeyecekleri açıktır.

Cemâlin kıble-i ehl-i safâdır
Visâlin Ka'be-i rûkn-i mînâdır⁸⁹

Bu beyitte de kabaca hac motiflerinin, Hurûfîliğin insan yüzü ve cemaline yaptığı yoğun ve vazgeçilmez vurgusuyla bütünleştirildiğine bir kez daha şahit olunmaktadır.

Ol kim Hak'ı tanır, yüzüne "Kâ'be'dür" demiş;
Ma'nîde hâci oldurur, ehl-i safâ direm.⁹⁰

Hakkı tanıyan, insan yüzünü de tanımak zorundadır. İnsan yüzündeki sırları tanıyan ise ona Kâbe demek durumundadır ve bu kimse, hakîkî mânâda hacıdır, ehli safâdır.

Her kimsenin ki Kiblesi ey cân sen olmadın,
Îrâğa düşdi Kâ'be'den, ehl-i Safâ degül⁹¹

⁸⁷ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 79, Beyt: 4, s. 124. [Nesîmî gerçekten de Kâbe'nin haremine girdi/Orada Hannân'ı tavaf eder, Mennân'ı ziyaret eder]

⁸⁸ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 72, Beyt: 11, s. 119. [Beytü'l-Haremin sembollerini bilmeyen/Ne bilsin, nedir mihrab, nedir minber]

⁸⁹ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 56, Beyt: 11, s. 107. [Cemalin, safâ ehlinin kiblesidir/Sana kavuşmak ise Kâbe'nin Mina direğidir]

⁹⁰ Kürkçüoğlu, **Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler**, 134, 38 Gazel, 2. Beyit. [Hakkı her tanıyan kimse senin yüzüne Kâbe'dir demiş/Gerçekte "Hacı" bunu diyendir; ben de ona Safâ ehli derim]

Kuvvetle muhtemeldir ki bu beyitte Nesîmî, davasının kurucusu Fadl'ın yüzündeki sırları görmeyen, ona Kâbe demeyen kimsenin, hem Kâbe'den uzak düşeceğini, hem de ehl-i safâ olmasının mümkün olmayacağını ifade etmektedir.

Anun ki hacc-ı ekberi ey cân sen olmadın
Beytü'l-harâma varmamış anun safâsı yok⁹²

İnsan yüzündeki sırları görmek ve Hurûfliğe gönül vermek suretiyle en büyük hacca varamayan kimse, elbette Beytü'l-Harem'e de, Kâbe'ye de varamayacağı gibi, ehli safâ da olamayacaktır.

Hansı gönül içinde ki aşkın hevâsı yok
Bin hac ederse Merveyi anun Safâsı yok⁹³

İnsan yüzüne karşı beslenmesi gereken aşkı gönlünde duymayan kimsenin bin tane hac da yapsa, bin kere Merve'yi ziyaret de etse, Safâ'sı olmayacak, ehli safâya da dahil olmayacaktır.

Dil-ber cemâl ü Ka'besine kılmayan tavâf
Yüz nûru görse gözlerinin rûşenâsı yok⁹⁴

İnsan yüzünün cemaline ve sırlarına gönül vermeyen, başka bir deyişle Kâbe'yi tavaf etmeyen, yüz tane nur görse, yine de gözlerinin parlaklığı olmayacaktır.

Lebbeyk uranların Arafâtında aşkının
Teslîm-i cândan özge kapında rızâsı yok⁹⁵

⁹¹ Kürkçüoğlu, **Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler**, 128, 36 Gazel, 3. Beyit. [Ey can gibi sevilen, kim seni kendine Kible edinmediyse/ Kâbe'den uzak düşmüştür ve Safâ ehli değildir]

⁹² **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 33, Beyt: 2, s. 97. [Haccı ekberi sen olmayan cân/Beytü'l-Hareme gitmemiştir, onun safâsı yoktur]

⁹³ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 34, Beyt: 11, s. 97. [Hangi gönül içinde aşk arzusu yoksa/Merve'ye bin hac etse bile onun Safâ'sı yoktur]

⁹⁴ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 34, Beyt: 12, s. 97. [Kalbi çeken cemal ve Kâbe'sine tavaf etmeyen/Yüzün nurunu görse bile gözlerinin parlaklığı olmaz]

⁹⁵ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 34, Beyt: 13, s. 97. [Aşkının Arafât'ında "lebbeyk" diyenlerin/canlarını teslim etmeden başka, kapında rızası yok]

Arafat'ta “buyur Allah'ım, emrine boyun eğdik, emret” gibi anlamlara gelen “lebbeyk” lâfzını hep bir ağızdan haykıran hacıların, bu yaptıklarının hiçbir değeri yoktur. Çünkü onlar Hurûflük yoluna inanmamışlar, bu kapıda canlarını teslim etmeye razı olmamışlardır.

İhrâm gününde egnüme ol giydiren donu
Neçe kim isterim eteği vü yakası yok⁹⁶

Nesîmî bu şiirinde ise inancı doğrultusunda kendisine ihram kıyafetini giymenin de yine gönül verdiği akımın bir sırrı olduğunu haber vermektedir.

Iyd-ı ekberdir cemâlin iyde cân kurbân olur
Âb-ı hayvândır dudağın her kim içer cân olur⁹⁷

İnsan yüzü, güzelliği ve dudağı gibi Hurûflükte kutsal kabul edilen uzuvlar, yine bu şiirde de **îdi ekber** motifıyla bütünleştirilmiştir.

Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey zâhid beri
Âşıkın kalbi içinde sen bu Beytu'llâhı gör⁹⁸

Hurûfî olmayanları her seferinde “zâhid” ve “sûfî” gibi yaftalarla istihfaf etmeye çalışan Nesîmî'ye göre **hacc-ı ekber** yapmanın yolu, kendi tarafındaki aşığın kalbindeki sırları, yani Kâbe'yi görebilmekten geçmektedir.

Iyd-ı ekber budur Nesîmî gel
Kıl fedâ cânını ki kurbândır⁹⁹

Nesîmî'ye göre “en büyük bayram”, Hurûflük yolu olduğuna göre, canın feda edilerek uğruna kurban olunması gereken de yine bu davadan başkası olmamalıdır. Dikkat edilirse burada da hac'ta kesilen ve adına “hedy” denilen

⁹⁶ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 34, Beyt: 16, s. 97. [İhrâm gününde bana don giydiren odur/Nasıl isterim ki (ihramın) eteği ve yakası yok]

⁹⁷ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 95, Beyt: 4, s. 133. [Cemalin en büyük bayramdır, can, bayrama kurban olur/Dudağın, ebedi hayat suyudur, kim içerse can olur]

⁹⁸ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 101, Beyt: 14, s. 137. [Ey zâhid, haccı ekber yapmak istiyorsan buraya gel/Aşığım kalbindeki Beytullah'ı gör]

⁹⁹ **Nesîmî Dîvanı**, Gazeller 60, Beyt: 17, s. 112. [Gel Nesîmî, en büyük bayram budur/Feda et, kurban et canını]

kurban figürüne bir karşılık verilmekte, bir anlamda Batınî te'vili yapılmaktadır.¹⁰⁰

Sonuç

Seyyid Nesîmî, Hurûfluk davasının önde gelen davetçisi ve halifesi olma görevini yüklenmiş çok önemli bir Dîvan şâiridir. Bu büyük şâir, sahip olduğu tartışılmaz edebî misyonu yanında, aynı zamanda büyük bir Kur'an şâiridir. Ne var ki Seyyid Nesîmî, kabaca tarifiyle harf ve sayı gizemciliği olan Hurûfluk akımının sadece sıradan bir bağılı değil, önde gelen temsilcisidir. Onun bu yönü dikkate alındığında Nesîmî ve şiirlerinin, daha çok İslâm'ın solunda yer verebileceğimiz "Batınîlik" dünyasını besleyen ve onu destekleyen çok güçlü bir kaynak damar olduğu görülmektedir. Nitekim bu damar, daha sonra, XIX. yüzyılla birlikte dünya sahnesine çıkan siyasi solu da bir derece beslemiştir. Binaenaleyh Nesîmî'nin Batınîlik tarafında durmasıyla, aynı zamanda Kur'an şairi olması arasında, bize göre, herhangi bir çelişki görülmemektedir. Kur'an'ı ve bir tanesi bu makalede görülen dînî figürleri yoğun olarak ustaca kullanan Nesîmî, bu yöntemi, kullanılması gerektiği şekliyle değil, maalesef gayri ahlâkî bir manipülasyon örneği olarak kullanmıştır.

Bu itibarla Nesîmî ve şiirlerine, salt edebî gücünü tatmin ederek ruhları okşamayı hedefleyen bir büyük şâir ve işi olarak bakmamak gerekmektedir. Nitekim bu büyük Türk şâirinin, önde gelen bir Hurûfî ideologu, dâîsi, savaşçısı ve serdengeçtisi olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Çünkü onun Hurûflığı, şairlik gücünden de, Kur'an'a olan vukûfiyetinden de önce gelmektedir. Bundan dolayı şiirlerinin hemen her kelimesinin özenle seçilmiş ve Hurûfluk davasına hizmet etmek üzere tasarlanmış olduğunu ileri sürmek kuvvetle muhtemeldir.

Nitekim bu çalışmada biz, büyük usta Nesîmî'nin çok güçlü bir İslâmî fariza olan "Hac" motifine nasıl baktığını incelemeye çalıştık. Netice olarak şu tespiti kaydetmek mümkündür: Nesîmî o kadar yoğun bir Hurûfî işçisidir ki, ortaya koyduğu eşsiz şiirlerinin hiçbirisinde "hac" farizasını yaygın anlaşılabilir şekliyle ele almamış, değinilerinin istisnasız tamamını Hurûfî argümanlara teşne kılmıştır.

¹⁰⁰ Bkz. Döndüren, **İslam İlmihali**, 581, 603-604.

KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ**, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs**, IV. Bsk., Beyrut 1985, Müessesetu'r-Risâle.
- ÂŞIK ÇELEBÎ**, **Meşârü's-Şuarâ**, TTK.Ktb., (yazmalar bölümü) nr. YI/112.
- ATEŞ**, Süleyman, **İşârî Tefsir Okulu**, Ankara 1974, AÜİF. Yayınları.
- AZZÂVÎ**, Abbâs, **Târîhu'l-İrâk beyne İhtilâleyn**, I. Bsk., Bağdad 1936-1939, Matbaatü't-Tüfeyd el-Eliyye.
- BİRGE**, John Kingsley, **Bektaşılık Tarihi**, çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul 1994, Ant Yayınları.
- BURSALI**, Mehmet Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1972, Meral Yayınları.
- CAFEROĞLU**, Ahmet, **"Azerbeycan Edebiyatı"**, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976.
- CAFEROĞLU**, Ahmet, Yavuz Akpınar, **"Azerbeycan Türkleri Edebiyatı"**, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1992.
- CÂNİB**, Ali, **"Seyyid Nesîmî ve Tuyuğları"**, Güneş Mecmuası, 1927, S. 7, s.12-13.
- ÇUBUKÇU**, İbrahim Agâh, **İslâm Düşünürleri**, II., Bsk., Ankara 1983, AÜİF. Yayınları.
- DÖNDÜREN**, Hamdi, **Delilleriyle İslâm İlmihali**, İst. 1991, Erkam Yayınları.
- ERDOĞAN**, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1998, Rağbet Yayınları.
- ERTAYLAN**, İsmail Hikmet, **Hurûfî Edebiyatı Örnekleri I. Gencnâmei Refîî**, İstanbul 1946, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- FAZLUR RAHMAN**, **İslâm**, çev. M.Dağ-M.Aydın, IV. Bsk., Ankara 1996, Selçuk Yayınları.
- GÖLPINARLI**, Abdülbâki, **Nesimi-Usuli-Ruhi Hayatı, Sanatı, Şiirleri**, İstanbul 1953, Varlık Yayınları.
- , **Hurûfîlik Metinleri Kataloğu**, Ankara 1989, T. Tarih Kurumu Basımevi.
- , **"Nesîmî" Md.**, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1964, MEB. Basımevi, c. IX, s. 206.
- GÖNENSAY**, Hıfzı Tevfik ve diğerleri, **Türk Edebiyatı Numuneleri**, İstanbul 1926, Milli Matbaa.
- GÖNENSAY**, Hıfzı Tevfik, N. Sami Banarlı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, III. Bsk., İstanbul 1943, Remzi Kitabevi.
- HAMMER**, B.J.V. Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi**, çev. Mehmet Ata, trz., Berikan-Emir Yayınları.
- HARPUTLU**, İshak Efendi, **Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfiu'l-Eşrâr**, T. Tarih Kurumu Kütüphanesi, (yazmalar bölümü) No. Y/441.
- HUART**, Cl., **"Hurûfîlik" Md.**, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1977, MEB. Basımevi, c. V/I.
- İBNÜ'L-İMÂD**, Ebu'l-Felâh Abdülhayy, **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb**, Beyrut, trz., el-Mektebü't-Ticârî.
- İMÂDEDDİN Nesîmî-Farsça Dîvan**, red. Ekrem Cafer, Bakı 1972.
- KÖKSAL**, M. Fatih, **"Seyyid Nesîmî'nin Bilinmeyen Tuyuğları"**, Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları), ed. Şinasi Tekin ; Gönül Alpaytekin, Vol. 24/I, 2000.

- KÖPRÜLÜZADE**, M.Fuad, “Nesîmî’ye Dair”, Hayat Mecmuası, 1927, c.I, S.20.
- KÖPRÜLÜ**, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, III. Bsk., Ankara 1976, DİB. Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU**, Kemâl Edib, **Seyyid Nesîmî Dîvanı’ndan Seçmeler**, II. Bsk., Ankara 1985, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- LÂTÎFÎ**, **Tezkiratü’ş-Şuarâ**, Türk Tarih Kurumu Ktb., (yazmalar bölümü) No. Y/108.
- MANSUROĞLU**, Mecdut, **Türk Edebiyatı**, çev. Muhammed Yelten, İslâm Düşüncesi Tarihi adlı derleme içinde, ed. M.M.Şerif.
- MELİKOFF**, **Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe**, çev. Turan Alptekin, İstanbul 1998, Cumhuriyet Yayınları.
- MUHTAR**, Cemal, “**Hurûfî Türk Şâirleri**”, MÜİFD. S.IV, 1986, s219-226.
- NESÎMÎ Dîvanı**, haz. Hüseyin Ayan, Ankara 1990, Akçağ Yayınları.
- NESÎMÎ-Dîvan**, haz. Hamid Mehemedzâde, Bakı 1970.
- ÖZMEN**, İsmail, **Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi**, Ankara 1998, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ŞEMSEDDİN** Sami, **Kâmûsu’l-A’lâm**, İstanbul 1316, Mihran Matbaası.
- TABBÂH**, Muhammed Râgıb el-Halebî, **A’lâmü’n-Nübelâ bi Târîhi Halebi’ş-Şehbâ**, II. Bsk., Haleb 1988, Dâru’l-Kalem.
- TİMURTAŞ**, Faruk. K., “**Türk Edebiyatı -XII. Asır Ortasına Kadar-**” , Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, s.414-464.
- ULUSOY**, A. Celâlettin, **Yedi Ulu’lar**, Ankara 1990, Ajans Türk Matbaası.
- ÜNVER**, Mustafa, **Nesîmî Örneğinde Hurûflik ve Kur’an**, Ankara 2003, Fecr Yayınları.

***A Turkish Poet Of The Quran On The Left Side Of Islam: Nasımı And
Hajj Figures***

ABSTRACT

The famous Diwan poet Nasimi is an important person who took over the duty of being a pioneer missionary and an avant-garde caliph of the Hurufî action. This great poet, too, is a very strong poet of the Quran. His direct and indirect quotations from the Quran for his poems are too much to count. Unfortunately he used his poetic power and his deep acquaintance with the Quran to support the Hurufî action that is, by a general statement, of the secrecy of letters and numbers. As a matter of fact this study puts forward how the requirements of the Hajj prayer was manipulated to support the Hurufî action in Nasimi poems.